

МІСЦЕ КОНЦЕПЦІЇ «СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ» У ПРОЦЕСАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

THE PLACE OF THE CONCEPT OF THE “KNOWLEDGE SOCIETY” IN THE PROCESSES OF CYBERNETIC SECURITY

Тарасюк А.В., к.ю.н.,

головний науковий співробітник наукової лабораторії забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки
Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України

У статті встановлено, що генезис поняття «інформаційне суспільство» та розуміння сутності самого феномену пов'язані передусім із теоріями індустріального й постіндустріального суспільства. Оскільки цей феномен, пов'язаний з його розвитком трансформаційні соціальні зрушення позначаються абсолютно на всіх сферах буття соціуму, широке коло проблем, пов'язаних з інформаційним суспільством, досліджують філософія, соціологія, політологія, правознавство, економічна наука, менеджмент, а також кібернетика та багато інших наук.

Обґрунтовано, що в науковому обігу поняття інформаційного суспільства з'явилося за історичними мірками нещодавно стараннями насамперед економістів і програмістів, філософів і соціологів, політологів і політиків. Деяко пізніше це поняття ввійшло до кола наукових і професійних інтересів правників, які внесли в його тлумачення юридичні аспекти. Нині це поняття відбиває сутність і об'єктивні тенденції чергового витка цивілізаційного розвитку людства, пов'язаного з виникненням інформаційно-телекомунікаційних технологій, отже, нових суспільних потреб, відповідного способу життя тощо.

Доведено, що базовою властивістю суспільства знань є інноваційність. Специфікою інформаційної епохи є вибухове зростання нового знання. Його потенціал настільки значний, що чимало фахівців іменують сучасну економіку розвинутих країн «заснованою на знанні», «знанневою» тощо. Адаже сучасність вимагає, щоби здобути наукою знання негайно втілювалися в техніці, технологіях, виходили продуктом на світові ринки, а базисом будь-якого знання є інформація.

В інформаційну епоху однією з найважливіших цінностей стає опанування інноваційних знань і технологій. Їхній величезний потенціал здатен докорінно трансформувати економіку країни. Лавиноподібне поширення заснованих на інноваційному знанні інформаційних технологій, їх активне застосування в організації економіки, у виробництві та споживанні, фінансовій та інших сферах виводять відповідні знання в лідери в ринковій конкуренції.

Виокремлено ключові ознаки суспільства знань: наявність високорозвинених інформаційних технологій; отримання пересічними громадянами й іншими суб'єктами суспільства очевидних переваг від застосування новітніх інформаційних технологій; розвиток інформаційно-телекомунікаційних систем, баз даних, мереж тощо; упровадження інноваційних технологій, зокрема підвищення завдяки цьому ефективності роботи органів державного управління й місцевого самоврядування за неодмінного гарантування інформаційної, кібернетичної безпеки особи, суспільства й держави.

Ключові слова: суспільство знань, інформаційне суспільство, кібербезпека.

The article finds that the genesis of the concept of “information society” and the understanding of the essence of the phenomenon are primarily related to the theories of industrial and post-industrial society. Since this phenomenon associated with its development, transformational social shifts affect absolutely all spheres of society, the study of a wide range of issues related to the information society, engaged in philosophy, sociology, political science, law, economics, management, and cybernetics, and many other sciences.

It is substantiated that in scientific circulation the concept of information society has appeared by historical standards recently through the efforts of economists and programmers, philosophers and sociologists, political scientists and politicians. Somewhat later, this concept entered the circle of scientific and professional interests of lawyers, who introduced legal aspects into its interpretation. Today, this concept reflects the essence and objective trends of the next round of civilizational development of mankind, associated with the emergence of information and telecommunications technologies, and thus new social needs, appropriate lifestyles and more.

It is proved that the basic property of the knowledge society is innovation. The specificity of the information age is the explosive growth of new knowledge. Its potential is so significant that many experts call the modern economy of developed countries “knowledge-based”, “knowledge”, etc. After all, modernity requires that the knowledge acquired by science be immediately embodied in technology, enter the world markets as a product, and the basis of any knowledge is information.

In the information age, one of the most important values is the mastery of innovative knowledge and technology. Their enormous potential is able to radically transform the economies of countries. The avalanche of information technologies based on innovative knowledge, their active application in the organization of the economy, in production and consumption, financial and other areas bring the relevant knowledge to the leaders in market competition.

The key features of the knowledge society are highlighted: the presence of highly developed information technologies; obtaining by ordinary citizens and other subjects of society obvious advantages from the use of the latest information technologies; development of information and telecommunication systems, databases, networks, etc.; introduction of innovative technologies, in particular, increase due to this efficiency of work of public administration and local self-government bodies at inevitable maintenance of information, cyber security of the person, society and the state.

Key words: knowledge society, information society, cybersecurity.

Постановка проблеми. Один із визначальних феноменів сучасності – формування інформаційного суспільства, спричинене бурхливим розвитком інформаційних технологій, упровадженням їх у всі сфери життєдіяльності людства – зумовлює потребу належного упорядкування нових учасних відносин, вироблення форм і засобів впливу на їх учасників, відповідних механізмів тощо.

В інформаційному, або постіндустріальному, суспільстві, формування якого означає по суті перехід світової спільноти на новий етап свого цивілізаційного розвитку, особливої вагомості й першорядної загальнолюдської цінності набуває інформація. Формування інформаційного суспільства й відповідних суспільних відносин (зокрема, їх правового регу-

лювання) пов'язують зі зміною ціннісних пріоритетів – від матеріальних благ (виробництво матеріальних продуктів, енергії, видобуток сировини тощо в індустріальному суспільстві) до інформації: провідною тенденцією прогресу нового інформаційного суспільства стає розвиток інтелектуально-інформаційних ресурсів, наукового знання, їх перетворення на цінність, важливий продукт.

Стан дослідження. В основу написання даної статті покладено аналіз чинного інформаційного законодавства, законопроекти, які стосуються предмета дослідження, а також творчий доробок відомих учених, зокрема: О. Дзьобаня, С. Жданенка, Т. Ткачука, П. Друкера, Д. Белла, Р. Лане та багатьох інших.

Мета статті – дослідити концепції інформаційного суспільства, на цій теоретичній основі з'ясувати роль концепції «суспільства знань» у процесах гарантування кібернетичної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Широко застосовуване нині поняття «інформаційне» щодо сучасного суспільства замінило собою цілу низку термінів на його позначення, як-от: «постіндустріальне», «постбуржуазне» («посткапіталістичне»), «постринкове», «посттрадиційне», «постісторичне», «технотронне», «програмоване», «компетентне» (засноване на знаннях – “the knowledgeable society”) [1], «конвенціональне» [2] тощо. Поняття «постіндустріальне», на думку Д. Белла, є більш змістовним для означення суспільства, натомість його характеристика як інформаційного дозволяє надати поняттю точнішого специфічного навантаження. І хоча це «навантаження» учений уважав руйнацією понять, якими зазвичай послуговувалися для аналізу суспільних відносин, у своїх працях він уживав обидва терміни – «постіндустріальне суспільство» й «інформаційне суспільство» [3].

За такої вельми значної непослідовності концептуальних підходів деякі дослідники визначають інформаційне суспільство як «високу стадію розвитку постіндустріального суспільства» (Е. Масуда) [4], «розвинене індустріальне суспільство» (У. Мартін) [5], «електронно-цифрове суспільство» (Д. Тапскотт) [6].

Нині не існує єдиної загально визнаної концепції постіндустріального суспільства, проте аналіз праць багатьох дослідників дозволяє виявити деякі спільні погляди. Так, практично всі вони погоджуються з такою періодизацією розвитку людства: суспільство доіндустріальне, індустріальне й постіндустріальне [7–11]. Водночас головними відмінними рисами останнього періоду від попередніх називають такі: інформація стає провідним виробничим ресурсом замість сировини й енергії; пріоритет у виробничій діяльності переміщується з видобутку й вироблення на обробку; на зміну попереднім працям капіталомістким виробничим методам і процесам приходять технології, засновані на науці.

Крім того, у розвитку постіндустріального суспільства підкреслюється провідна роль знань і технологій. І, нарешті, більшість дослідників погоджуються, що сучасний період суспільного розвитку є перехідним.

До кінця 1970-х рр. сформувалася думка, що знання й інформація стають безпосередньою й головною виробничою силою сучасної світової системи господарювання, оскільки технологічний розвиток втілюється в самостійному існуванні цих феноменів.

Аналіз і узагальнення чималої кількості концепцій розвитку інформаційного суспільства дає підстави виокремити провідні з-поміж них: технологічну, економічну, зайнятості, просторову й культурологічну.

Підґрунтям *технологічної* концепції є інформаційно-технологічні інновації, що з кінця 1970-х рр. почали масово входити в науково-технічний і побутовий ужиток. Тому прихильники цієї концепції і вважають головним рушієм формування інформаційного суспільства нові технології як найпомітнішу ознаку сучасності. Ідеться передусім про мережеву й персональну комп'ютеризацію, розвиток кабельного й супутникового телебачення, онлайн-нових інформаційних послуг, текстових редакторів, компактних носіїв значних обсягів інформації й інших нових виробничих і офісних комп'ютерних технологій. Основний сенс концепції в тому, що соціальні трансформації відбуваються в результаті впливу на суспільство величезних обсягів технологічних новацій. «Нові технології, – зазначає британський соціолог Френк Вебстер, – одна з найпомітніших ознак народження інформаційного суспільства» [12].

Натомість *економічна* концепція розвитку інформаційного суспільства на передній план висуває економічні

аспекти інформаційної діяльності: економіка стає інформаційною, коли у валовому національному продукті превалює відповідна частка. А якщо інформаційна складова частина стає провідною в господарській діяльності, то й усе суспільство можна вважати інформаційним.

Близькою до економічної є концепція *зайнятості населення*, в основі якої лежать два головні критерії – кількість працездатного населення, зайнятого в галузі інформаційних технологій, а також вплив цієї сфери на всю економіку (валовий внутрішній продукт) і частка застосування у промисловості та сфері послуг штучного інтелекту.

Своєю чергою, географічним принципом послуговується *просторова* концепція, яка водночас базується на економіці й соціології. Головним чинником її прибічники вважають інформаційні мережі, які мають значний вплив на часово-просторову організацію, оскільки з'єднують різні місця й об'єкти. Варто зазначити, що завдяки нинішній широкій популярності соціальних інформаційних мереж просторова концепція інформаційного суспільства набуває все більше прихильників.

Так, значного поширення набула практика визначення базисної точки, центру інформаційних мереж, які можуть поєднувати різні об'єкти (точки) – від окремого офісу чи підприємства до країни, регіону, навіть усього світу. У цьому сенсі можна вести мову про національне, міжнародне і глобальне «провідникове суспільство», яке створює «кільцеву інформаційну мережу» у кожному помешканні, торговельному чи навчальному закладі та навіть для кожної людини в будь-якому місці, яка має ноутбук чи електронний гаджет із відповідним налаштуванням.

Нарешті, *культурологічна* концепція розвитку інформаційного суспільства спирається на найбільш зрозумілий критерій, оскільки ні в кого не виникає сумнівів у надзвичайному зростанні інформаційного чинника в повсякденному житті. Водночас культурологічні показники значно важче підлягають вимірюванню.

Отже, нині людина існує в інформаційно навантаженому суспільстві, а вплив цього чинника значно складніший і глибший, ніж може здатися. Ідеться про те, що інформаційне середовище проникає в людину, перетворюється на її складову частину, навіть коли сама людина воліє не реагувати на впливи кібернетичного простору, який її оточує.

Ми підтримуємо позицію тих науковців, які виокремлюють ще одну концепцію інформаційного суспільства – *суспільство знань*. Ця концепція не є новою для нашого часу, проте її найбільший прояв спостерігався саме з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій у ХХІ ст. У 1993 р. з'явилася праця одного з найбільш впливових теоретиків менеджменту ХХ ст. Пітера Друкера «Постекономічне суспільство» [13], перший розділ якої дослідник назвав «Від капіталізму до суспільства знань». До речі, сам учений називав себе «соціальним екологом».

Цікавою щодо цього є позиція ЮНЕСКО, у всесвітній доповіді якої «До суспільств знання» у 2005 р. [14] зазначалося, що «суспільство знань відрізняється від інформаційного суспільства, оскільки інформаційне суспільство ґрунтується на понятті технології, а суспільство знань має ширші соціальні, етичні та політичні параметри». Абсолютно правильний, на наш погляд, підхід з єдиною поправкою: якщо в основі інформаційного суспільства завжди покладено інформацію та технології її обробки, поширення, перетворення та передачі, то в основі суспільства знань – завжди процес перетворення інформації на знання.

Варто також, на нашу думку, акцентувати увагу на тому, що існуючі форми та способи комунікацій, характерні для суспільства знань, здійснюються для задоволення потреб, реалізації інтересів і цінностей особи й суспільства, а не заради інформаційної взаємодії як такої. Саме це, уважаємо, і є ціннішим самопізнанням під час

аналізу інформаційної картини світу. Саме в цьому полягає сутність аксіологічного підходу до вивчення інформаційної сфери – процесів, взаємодії, обміну, продукції, послуг тощо, які ми розглядали в попередніх розділах нашої роботи.

Під час формування інформаційної картини світу ціннісними міркуваннями неодмінно охоплюється широке коло явищ і проблем, амплітуда оціночних суджень щодо яких може бути вельми значною, аж до протилежних. Це стосується, скажімо, оцінювання беззаперечної користі чи абсолютної шкоди чого-небудь, кібербезпеки чи кіберризики і загроз тощо.

Отже, розвиток суспільства знань – це не лише матеріалізація технологічних досягнень в інформаційній сфері, а насамперед прогрес самої соціальної структури людської спільноти, яка прагне до все повнішого задоволення своїх потреб у цій царині. Розбудова інформаційного суспільства ще більшою мірою зумовлена еволюцією людини як носія соціальних цінностей, розвитком творчих потенцій особи, її здатності до критичного мислення, зростанням індивідуалізації, обсягів особистих та громадянських прав і свобод, демократичних основ організації суспільного життя, формуванням інформаційної культури. Важливим аспектом у розвитку суспільства знань є наявність кіберпатріотизму, під яким ми розуміємо набуту суспільством систему характеристик, що постійно розвивається у процесі комунікацій через вплив різних інституцій громадянського суспільства, засобів масової інформації тощо, є усвідомленням суспільством своєї приналежності до нації, високим духовно-моральним ставленням громадянин до своєї Батьківщини, яке виявляється в активній і цілеспрямованій діяльності із пропаганди національних інтересів, обстоювання їх у кіберпросторі та високим рівнем інформаційної культури. Невід’ємним елементом кіберпатріотизму є національна самосвідомість, під якою ми розуміємо глибоке усвідомлення суспільством своєї приналежності до української нації.

Із соціально-економічного погляду передумовами прогресу суспільства знань є вільний розвиток індивідуально-творчої конкуренції, коли з-поміж соціально спрямованих технологій обираються найкращі та найефективніші. З огляду на примат вільної творчості до числа атрибутивних передумов удосконалення інформаційного суспільства варто віднести також соціальне забезпечення, медицину, освіту, культуру, тобто ті галузі, які забезпечують поступальний і безпечний розвиток особистості, життєдіяльність людини.

Соціально-політичними засадами розвитку суспільства знань є, безперечно, перманентна демократизація політичного ладу, формування громадянського суспільства, толерантність і плюралізм, пріоритет прав і свобод людини.

Без утілення наведених вище цінностей як атрибутів суспільства знань та інформаційної картини світу неможливим є формування нового типу соціуму, який ґрунтується на глобальних інформаційних комунікаціях (взаємодія й обмін). Відображенням аксіологічного підходу саме і є наведений вище аспект розгляду, який виходить із засадничих особистісних і соціальних цінностей.

Отже, можна стверджувати, що новостворене суспільство знань сформувало й нову дійсність – віртуальну реальність. Ця ж формація продемонструвала новий тип соціального поступу – нелінійний розвиток суспільства, що зробило проблематичними всі прогнози. Формування нової реальності зумовило виникнення нових соціальних цінностей – інформаційних, які на цьому етапі еволюції світової спільноти стали визначальними.

Створення глобального суспільства знань, нового світу, де всі соціальні процеси об’єднані у всеосяжні форми інформаційно-комунікативної взаємодії й інформаційного обміну спричинило те, що включення розріз-

нених до того елементів соціуму, різноманітних устроїв і способів господарювання в єдину загальну інформаційну картину світу стало однією з фундаментальних цінностей цього світу, отже, його інформаційної картини. Інакше кажучи, інтегративні концептуальні чинники перетворилися на атрибутивні цінності світу інформаційного суспільства. І в цій іманентній системі цінностей всеохоплююча інформаційна взаємодія, якою охоплені відокремлені раніше форми соціальної комунікації, виступає як цілісна картина світу. Тому на вказаному етапі розвитку людства показником розвиненості, інноваційності, цивілізованості, урешті-решт, стає включеність, інтегрованість у цілісний інформаційний світ.

Стосовно суспільства знань вказаний вище показник передбачає високий рівень розвиненості інформаційно-комунікативної інфраструктури, відповідних техніки й технологій, поширення сучасних цифрових технологій на всі сфери життєдіяльності соціуму. Зазначені вище рівні соціального розвитку не є суто технічними й технологічними. Щоби вони такими стали, потрібні належні соціально-економічні умови – розвиток науки й інноваційного виробництва, високоякісна освіта, розвинена інфраструктура забезпечення вказаних процесів (медична, соціальна, правова тощо). Утім, і виконання цих умов замало, оскільки втілення в життя цього цивілізаційного поступу неможливе без низки базових чинників: побудови правової держави з рівними для всіх правами й можливостями; вдосконалення всієї сукупності соціальних відносин, загальної культури суспільства, політичних, державних і громадських інституцій, які забезпечують вільний і всебічний розвиток особистості.

Що стосується особистості, то, крім високої освіченості й загальної культури, для її «вписування» в єдину інформаційну картину світу необхідні такі властивості, як інформаційна компетенція, комп’ютерна (цифрова) культура, спроможність і бажання кожної людини не бути лише пасивним «нейтроном» інформаційної взаємодії, а стати її активним, творчим суб’єктом, «електроном» інформаційної соціальності. До єдиної глобальної системи інформаційного світоустрою людина має увійти чинником вільного й творчого особистісного розвитку як запоруки відповідного поступу всієї світової спільноти. Як слушно зауважують О. Дзюбань і С. Жданенко, усе суспільство стає системою освіти, протягом усього життя людина повинна здобувати нову освіту [15, с. 64].

Саме вказані консолідуючі чинники, які стосуються не лише суспільства загалом, а й кожної людини, є незаперечними фундаментальними цінностями інформаційного суспільства як сучасного етапу цивілізаційного розвитку людства. Водночас більшість проблем щодо інформаційної безпеки особи й соціуму на етапі інформаційного суспільства розв’язуються за допомогою саме цих незаперечних фундаментальних цінностей.

Ще одна базова властивість суспільства знань – інноваційність. Специфікою інформаційної епохи є вибухове зростання нового знання. Його потенціал настільки значний, що чимало фахівців іменують сучасну економіку розвинутих країн «заснованою на знанні», «знанневою» тощо. Адже сучасність вимагає, щоби здобуті наукою знання негайно втілювалися в техніці, технологіях, виходили продуктом на світові ринки, а базисом будь-якого знання є інформація.

В інформаційну епоху однією з найважливіших цінностей стає опанування інноваційних знань і технологій. Їхній величезний потенціал здатен докорінно трансформувати економіку країн. Лавиноподібне поширення заснованих на інноваційному знанні інформаційних технологій, їх активне застосування в організації економіки, у виробництві та споживанні, фінансовій та інших сферах виводять відповідні знання в лідери в ринковій конкуренції.

Про те, що інновації є не просто популярним віянням сучасності, а однією з фундаментальних цінностей інформаційної епохи, може свідчити хоча б різке зростання попиту на високотехнологічну інноваційну продукцію. Знання економіка базується на найпрогресивніших, найсучасніших, інноваційних досягненнях, а стрімке впровадження відповідних технологій сприяє тому, що найважливішими складовими частинами сучасного ринкового продукту / товарів, послуг стають знання й інноваційність.

Нині економіка все більше тяжіє до сфери надання послуг, а не, як раніше, до товарного виробництва. Інформаційна епоха зумовлює зміщення пріоритетів від матеріальної товарної форми, фізичного існування засобів виробництва, капіталів, техніки тощо до інноваційно-технологічної, тобто інтелектуальної, розумової, знаннєвої, інформаційної. До того ж сучасна економіка все більше охоплює весь світовий простір, долає географічні перешкоди й національні кордони, як зазначають багато вітчизняних та іноземних фахівців [16, с. 245]. Отже, економіка, заснована на знаннях, є передусім економікою епохи інформаційної, економічної й культурної глобалізації.

Плуралізм як базова цінність інформаційної епохи означає рівне співіснування, багатоманітність поглядів, ідеалів, ідеологій, підходів до шляхів розвитку суспільства тощо. Його цінність полягає в урахуванні варіативності шляхів розвитку, соціального прогресу, соціальної динаміки. Розв'язання проблеми гарантування глобальної кібербезпеки лежить у площині створення умов захищеності особи як суб'єкта глобального інформаційного суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Висновки. Спираючись на викладене вище стосовно інформаційного суспільства, спробуємо виокремити його ключові ознаки. Насамперед це наявність високорозвинутих інформаційних технологій, їх значна поширеність серед населення, у бізнесових колах, державних і самоврядних органах. По-друге, це отримання пересічними громадянами й іншими суб'єктами суспільства очевидних переваг від застосування новітніх інформаційних технологій, а саме: вільного й рівноправного доступу до інформаційних ресурсів і кібернетичних технологій; розвитку інформаційно-телекомунікаційних систем, баз даних, мереж тощо; упровадження інноваційних технологій, зокрема, підвищення завдяки цьому ефективності роботи

органів державного управління й місцевого самоврядування за неодмінного гарантування інформаційної, кібернетичної безпеки особи, суспільства й держави.

Сьогодні питання правової регламентації низки проблем, пов'язаних із використанням кіберпростору, мережі Інтернет, дискутуються не лише науковою спільнотою й політиками, а й широкою громадськістю. Це, зокрема, «право бути забутим», або право на «цифрове забуття»; право на недоторканність приватного життя, збереження персональних даних та багато інших.

Сучасні потенції транскордонного використання кіберпростору нівелюють можливості національних законодавств, державного контролю й економічного впливу. У такій ситуації концентруються як потужні можливості, так і серйозні деструктивні ризики, які здатні завдати значної шкоди реалізації законних інтересів людини у глобальному інформаційному світі. Про це свідчать низка проблем, як-от: ідентифікації; спотворення результатів електронного голосування; технологічні негаразди під час створення систем електронного врядування й електронної демократії; недостовірності баз даних; незахищеності конфіденційної інформації та персональних даних у процесі надання державних адміністративних послуг; зловмисного використання вказаних даних під час здійснення електронного судочинства; поширення шкідливого, незаконного контенту, який становить загрозу для життя і здоров'я людини й дезорієнтує її; оприлюднення електронними засобами масової інформації відомостей, які паплюжать честь і гідність людини; викрадення інформації, що використовується у фінансово-банківських установах (інтернет-банкінг); втрата інформації через зловмисні кібератаки під час користування інтернет-мережею тощо.

Реальні загрози глобальному інформаційному суспільству й кожній людині несуть: мілітаризація кіберпростору, розв'язування широкомасштабних інформаційних війн, поширення екстремістських і маніпулятивних матеріалів, деструктивні інформаційно-психологічні впливи на індивідуальну, групову й суспільну свідомість тощо.

Убачається, що в таких умовах успішне розв'язання вказаних глобальних соціально-економічних, політичних, безпекових та інших проблем можливе тільки в разі об'єднаних плідних зусиль усього світового співтовариства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lane R.E. The Decline of Politics and Ideology. *Knowledgeable Society American Sociological Review*. 1966. Vol. 31. № 5. P. 649–662.
2. Pakulski J., Waters M. The Death of Class. First Published. 1997. Vol. 21. Iss. 2. P. 192–193.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Москва : Academia, 2004. 944 с.
4. Masuda Yoneji. The Information Society as Post-industrial Society. *World Future Society*. 1981. P. 171.
5. Мартин Дж. Организация баз данных в вычислительных системах. Москва : Мир, 1980, 662 с.
6. Toffler A. The Third Wave. New York : Bantam Books, 1980. P. 544.
7. McKinsey Global Institute. Applying artificial intelligence for social good. McKinsey Global Institute. 2018. URL: <https://www.mckinsey.com/featuredinsights/artificial-intelligence/applying-artificial-intelligence-for-social-good>.
8. The Global Competitiveness Report 2018. *World Economic Forum*. Geneva. 2018. URL: www.weforum.org.
9. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / О. Данильня та ін. ; за ред. О. Данильня. Харків : Право, 2016. 488 с.
10. Інформаційне суспільство у світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку : колективна монографія / за ред. В. Воронкової. Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2017. 292 с.
11. Dzeban O., Aleksandrova O., Vinnikova N. Axiological portrait of information society. *Cxib* : аналітично-інформаційний журнал. 2019. № 5 (163). С. 13–19.
12. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / под ред. Е. Вартаковой. Пер. с англ. Москва : Аспект-Пресс, 2004. 400 с.
13. Drucker P.F. The Age of Discontinuity: Guidelines to our Changing Society. London : Heinemann, 1969.
14. К обществам знания : всемирный доклад ЮНЕСКО 2005. URL: <http://unesdoc.unesco.org>.
15. Дзьобань О., Жданенко С. Від «інформаційного суспільства» до «інформаційної безпеки» : до проблеми концептуалізації сутності понять. *Інформація і право*. 2019. № 2 (29). С. 60–73.
16. Ткачук Т. Інформація з обмеженим доступом на підприємстві : проблеми безпеки та захисту. *Право України*. 2011. № 3. С. 243–251.